ओं चं० प्र०
८

रिणाग्रमिश्रं यद्दिस्यात् असमेनाल्पीयसा वा मिश्र गो स मेः नमहता मिश्रणे …
भविष्यपुराणे मह …
संध्यानर्पणादे नि …
शयानो पूर्वेद्युर्वा भ …
भावेपरकीयेसन्प …
धिः पारक्येतु सदा …
तांशेन लिप्यते स …
मात्रेपिंडे द्धरणम …
श्रुसु चम्रतिं ज्ञा त्र …
सरित्सं गमस्नाने …
नं दानं च प्रशस्यते …
जैरायुर्विहृत्यर्पे स …
ष्यामिवपाचीर्तो …
सस्यभारत अशाङ्क …
प्रसिद्धः वटसावि …
दपदायोगे पौर्णमा …

… चिनोभ्रुचीन्पर्धः तथाचोक्तं
… मूरयुश्शति उष्णेजले स्नानं
… रोगते हृदप्रस्रवणाज्जला।
… नलाशये स्नायात् अस्नाप्य
… गाहनमिति पारंपर्यागो वि
… निपानकर्तेः स्नाने हि ङः ह्र
… दे ति परकीयेप्य प्रतिष्ठित
… गाद्धरणम् बौधायनः निरु
… ष्यते ॥ ॥यत्र द्वादशपादे
… मम संज्ञाणां मेचरं हितं स्ना।
… द्दपौर्णिमास्यां सुपचारे भ
… शसावित्रीव्रतेमादरान् क
… त्रिरात्रनियमं कुर्यात्दुपवा
… मपूर्णिमा अन्यो विधिस्त
… घाचम विष्णुपुराणे पूर्णिमा
… लोकपाला स्तु रदात्पंचत्रेलो

२

चं० प्र०
९१

रिणा ग्रामिस्त्रं पदिस्यात् अ समेनाल्पीयसा वा मिश्रणे समेन महता मिश्रणे स्यात् शुचिर्नोऽशुचीन्यर्घः तथा चोक्तं
भविष्यपुराणे महद्भिरुत्तमं वापि भवेद्यदि पुरातनम् नवं विमिश्रितं तेन न तु दुष्टमिति स्मृत्यन्तर इति दुष्टे जले स्नान
संध्यातर्पणादेर्निषेधः अत्र दिवोदासेन विशेष उक्तः नदी पुरजो दुष्टा सुदेव खातशरोगाने ह्रदप्रस्रवणजला
शयानां पूर्वपूर्वाभावे उत्तरोत्तरे स्नानं चैव प्रशस्तम् अकृत्रिमालाभे ग्राम्यीयोत्सर्गजलाशये स्नायात् अस्नाप्य
भावे परकीये स्वल्प पिण्डमुद्धृत्योदकेन तत्तीरं व्यवस्थितः स्नायात् न पुनरेतन्नलेऽवगाहनमिति पारस्परीरोऽवि
धिः पारक्येतु सदा स्नाननिषेधः तदाह मनुः परकीयोदपानेषु न स्नायाद्वै कदाचन निपानकर्तुः स्नानेहि दुःकृ
तांशेन लिप्यते सर्वासंभवे तु पंचमृत्पिंडान् उद्धृत्य परकृतजलाशयेऽपि कदाचित्स्नायादिति परकीयेष्वप्रतिष्ठित
मात्रे पिंडोद्धरणम् न स्वेव परकीयत्वावगमः इति केचित् कूपवाप्योस्तु स्वं तु घटैरपोद्धरणम् बौधायनः निरु
द्धासु च मृत्तिकां कूपोत्सीन् घटैस्तथा इति निरुद्धप्रवाहे प्रासंगिकमुक्त्वा प्रकृतमनुसरामः ॥ ॥यत्र द्वादशपादो
सरित्संगमस्नानं विहितं तत्रापि तज्जोदोषः विशेषविधिश्रुतेः आवर्तपंचकं मध्ये प्राणानां मंत्राणां मंत्ररहितं स्ना
नं दानं च प्रशस्यते इति भविष्योत्तरे ॥ इति श्रावणीपूर्णिमानिर्णयः ॥ ॥भाद्रपदपौर्णमास्यां लुपचारेभ
उरायुर्विद्धपर्व सुवासिनी स्त्री सावित्रीव्रतमाचरेत् भविष्योत्तरे भूपस्तोपांडवश्रेष्ठ सावित्रीव्रतमादरात् क
थयामि यथा चीर्णं तया सम्यग्युधिष्ठिर अथ ज्ञानलयोदश्यां तु नरे यावेनपूर्वकम् त्रिरात्रनियमं कुर्यादुपवा
सस्य भारत अशक्तस्तु त्रयोदश्यां नक्तं कुर्याज्जितेंद्रियः अयाचितं चतुर्दश्यामुपवासेन पूर्णिमा अन्यो विधिस्तु
प्रसिद्धः वटसावित्र्याममावास्यायां निर्णीतव्यपि अत्र लोकपालाश्च पूजयेत् यथा च भविष्यपुराणे पूर्णिमा
दृष्यदायोगे पौर्णमास्यां पितामहम् शक्रो नियमजात्वे भौवद्गुणिके शशांक रात्रौ लोकपालांस्तु रक्तांश्चित्रैर्लो

२१

- Title – चन्द्रप्रकाश
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages – 6/12 ~~[illegible]~~
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari
- Language – संस्कृत
- Period –
- Beginning –

- End –

- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject - ज्योतिष
- Revisor -
- Author - श्रीचन्द्र
1. Remarks- अपूर्ण (पृष्ठ सं० - 81 to 186 प्राप्त हैं)

रिणाश्रमित्रयपद्विस्यात् अप्रसमेनाल्पीयसा वाभिषुणे सभेनमहता विश्रुणे स्नात् शुचिर्नोर्मुचीन्यर्थः तथाचोक्तं
भविष्यपुराणे महद्देवुसमं वापि भवेद्यदि पुराणनम् नवं विनिश्रिन्नेनैनन्तु द्रष्टुमिति स्मृत्यर्थइति दुष्टेजले स्नानः
संध्यातर्पणादौ निषेधः अत्र द्विवोदासेन विशेष उक्तः नदीषु रजोदुष्टासु देवखातशरोगर्तेषु हृदप्रस्रवणाजला
शयानां पूर्वपूर्वाभावे उत्तरोत्तरे स्नानं च प्रशस्तम् अप्रकृतिमालाभे ग्रामीणोत्सवजलाशये स्नायात् अस्याप्य
भावे परकीये सत्यपि नद्युद्धृतोदकेन तत्तीरस्थितिः स्नायात् न पुनः रम्ये लेवगाहनमिति पारस्परीणोवि
धिः पारकोत्तु सदास्नाननिषेधः तदाह मनुः परकीयोदपानेषु न स्नायाद्वै कदाचन निपानकर्तुः स्नानेहि दुःकृ
तांशेन लिप्यते सर्वासंभवेतु पंचमृत्पिंडानुद्धृत्य परकूपजलाशयादिक अधिकस्नायादिति परकीयेष्वप्रतिष्ठित
मात्रेपिंडोद्धरणम् न स्वेव परकीयत्वावगम इति केचित् कूपवाप्योस्तु सौधघटत्रयोद्धरणम् बोधायनः निरु
द्धासु चमृत्पिंडान्कूपात्स्त्रीन्घटांस्तथा इति निरुद्धप्रवाहे प्राङ्मिश्रित्वा प्रक्षालनं कुर्याने ॥ ॥यत्तु छादशपादौ
सरित्संगमस्नानं विहितं तत्रापि नरजोदोषः विशेषविधिश्रुतेः श्रावणं मासम् प्राणाममेत्राणां मेत्ररहितं स्ना
नंदानं च प्रशस्यते इति भविष्योत्तरे ॥ इति श्रावणीपूर्णिमानिर्णयः ॥ ॥भाद्रपदस्य पौर्णमास्यां समुपचारे भ
द्रेराप्रविद्धमुद्धृत्य स्नुवासिनी स्त्री सावित्रीव्रतमाचरेत् भविष्योत्तरे शृणुताः पार्थ वक्ष्यामि सावित्रीव्रतमादरात् क
थयामिय पाचीर्णं जयासम्पाडधिष्ठिर ज्येष्ठमाने च त्रयोदश्यां हन्नधावनपूर्वकम् त्रिरात्रनियमं कुर्यादुपवा
सस्य भारत अशक्तस्तु त्रयोदश्यां नक्तं कुर्याज्जितेन्द्रियः अयाचितं चतुर्दश्यामुपवासेन पूर्णिमा अस्यो विधिः स
प्रसिद्धः वटसावित्र्याममावास्यायां निर्णये वक्ष्यते अत्र लोकपालानभ्यूजयेत् यथाच भविष्यपुराणे पूर्णिमा
द्रपदायोगे पौर्णमास्यां पितामहम् शक्रोग्निर्यमनारुतभौवायुर्वित्तेशशंकरान् लोकपालांस्तुरत्नौषंत्रेलो

रवौ तु शुद्धा भवति देवी नदी भारते प्रोक्ता देवी च देविका चैव देवनद्यपि यत्र च रजसा न प्रदुष्येत कर्कटान्तस्था।
र्के पुनः कात्यायनोपि न नदीनां रजोयोगो गंगायाश्च विशेषतः इति नदाश्च हिरण्यः कपिलश्चैव शोणः शो।
णाख्य घर्घरः लोहितो मधुवाहश्च नदाः सप्त प्रकीर्तिताः चंद्रभागा शतद्रूश्च सिंधुसेनीनां त्रिरात्रे रजः अन्या
सां द्वौ मासौ नदीनाम् महानदीनां तु त्रिरात्रम् भविष्यपुराणे आदौ कर्कटके देवि महानद्यो रजस्वलाः
त्रिदिनं च चतुर्थेह्नि शुद्धाः स्युर्जाह्नवीं विना इति जाह्नवीयमुनासरस्वत्यनपेत्यर्थः एवं सर्वनदीषु प्रशस्ता।
ऽपवादः गोदा गोदावरी वेणा कृष्णवेणा सरस्वती भागीरथी च कालिंदी वर्जयित्वा समुद्रगाः मरीचिः
आदित्यदुहिता गंगा कृष्णा वेणी सरस्वती रजसा नाभिभूयन्ते ये चान्ये नदसंज्ञिताः अत्र गंगाशब्दो भागीरथी
परः महानद्योत्र समुद्रगाः महानदीराह भागीरथी च कालिंदी नर्मदा च सरस्वती विशोका च वितस्ता च गोम
ती कृष्णवेणिका भागीरथी तुंगभद्रा तापी चैव पयोष्णिका द्वादशैता महानद्यः पापिनः पावयन्ति याः एताः
द्वादश महानदीसंज्ञाः रजोदुष्टनदी अरजोदुष्टनदीयोगाद्दुष्टा स्यादपि तु दुष्टमेव पवित्रं भवतीति तद्वत्कम्
रजोदुष्टनदीतोयं गोत्रस्याद्यसमन्वितं न दूषयति वर्ज्यं तु समदुष्टादिसंगतम् महाभारते अपवित्रमपि प्राप्य
गंगायाति पवित्रतामिति तथा रथ्याजलाद्यपि मत्स्यपुराणेपि तु एषां मस्तासमायोगाद्दुष्टमप्येव पावनमिति
प्रसंगादन्यदप्युच्यते तडागादिस्थितं तोयं प्रत्यग्रमशुचि स्मृतं कालेवर्षासु काले तु दशाहं पूर्ववारिणेति तडा
गादिस्थितं तोयं प्रत्यग्रं नवं अहमशुचिः स्यात् कालेवर्षाकाले अकाले तु दशाहमशुचिः स्यात् पूर्ववारिणा पू
रणोदकेन अमिश्रं चेन्नदेत्यर्थः पुराणं तु शुचिर्जलम् एवं सर्वत्र प्रसक्तापवादः समेन महता वा पूर्ववा

ॐ चं० पू० वतीति स्कंदे विशेष उक्तः नंदिकेश्वर उवाच स्वामिन्नहं पराधीनः शंभुसेवापरायणः नावकाशोस्ति मे कर्तुं व्रतानि निय
९२ मांस्तथा तत्त्वमेकं समाचक्ष्व व्रतं व्रतविदांवर येन चीर्णेन भगवन्प्राप्यते सुमहत्फलम् स्कंद उवाच अस्ति कोजा
गरं नाम व्रतानामुत्तमं व्रतम् यत्कृत्वा सम्यगाप्नोति जंतुर्लोकाननुत्तमान् निशामाश्वयुजे मासि पूर्णिमायां गणेश्व
र ऐरावतं समारूढः शक्रो लोकाननुव्रजया पश्यति मर्त्यलोकांश्च भक्त्या परं कोजागरविधानेन समाराधय
तीश्वर तेन कोजागरं नाम व्रतं लोके सुविश्रुतं विधानं तस्य वक्ष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानसः पूर्णिमाश्वयुजे मासि कौ
मुदी परिकीर्तिता तत्राराध्य महालक्ष्मीमिंद्रं चैरावतस्थितं उपवासं प्रकुर्वीत दीपं दद्याच्च शक्तितः लक्षं तदर्धमयु
तं सहस्रं शतमेव च घृतेन दीपयेद्दीपां स्तिलतैलेन वा पुनः रात्रौ जागरणं कुर्यात् नृत्यगीतपुरःसरम् यथाविभवतो
देयाः पुरवीथीषु दीपिकाः चैत्येषु देवायतने चारामेषु गृहेषु च ततः प्रभाते सुस्नातः संपूज्य च शतक्रतुम् ब्राह्मणा
न्भोजयेत्क्षीरघृतपायसशर्करान् वासोभिर्दक्षिणाभिश्च स्वर्णताम्रादिभिर्द्विजान् यथाशक्ति च दातव्याः दीपाः
स्वर्णविनिर्मिताः एवं निर्वर्त्य विधिवत्ततः पारणमाचरेत् व्रतस्यास्य विधानेन कल्पान्ते दीपसंख्यया अप्सरोभिः
परिवृतः शक्रलोके महीयते इह चायुष्यमारोग्यं पुत्रपौत्रादिसंपदः भवंति व्रतमाहात्म्यात्कुलेऽस्य च गणेश्वर
इति स्कांदीयं कोजागरव्रतम् इत्याश्विनपूर्णिमाकृत्यं॰ अथ कार्तिकपौर्णमासी तस्यां दुग्धसागरदानं विधेयं
तथा च स्कंदपुराणे पौर्णमास्यां च संपूज्यो भगवान्दामोदरः सदा ततः क्षीरोदधिः पूज्यस्तत्पश्चात् कृत्तिकास्तु षट् का तम स्याः
र्तिकेयस्तथा खड्गो वरुणश्च हुताशनः धान्यैः सशूकैर्द्वारे तु भूषितव्यं निशागमे माल्यैर्धूपैश्च दीपैर्गंधैर्भक्ष्यैः कृत्वा
वचैस्तथा परमान्नैः फलैः शाकैर्वह्निब्राह्मणतर्पणैः एवं देवीश्च संपूज्य दीपो देयो गृहाद्बहिः दीपोपांते तथा गत्वा च
तुरस्रो मनोहरः चतुर्विंशांगुलः कार्यः सिक्तः चंदनवारिणा गव्येन पयसा पूर्णः समंतात्परिरक्षितः तत्र हेममयो

कस्याम्पमेव वपन् पृथिव्यां धारणार्थाय तथानंतेच भोगिने तस्मात्तत्र लिखेत्पद्मम् अष्टपत्रं सकर्णिकम् कर्णिकायां लिखे
त्तत्र सानंतं कमलोद्भवं प्राच्यादिषु च पत्रेषु वासवादींश्च सायुधान् ततः क्रमेणानेनैव संस्थाप्य कलशं शुभम् पश्चा
त्संपूजनीयास्तु भक्त्या पुष्पादयः सुरा इति अत्र च महोत्सवे विप्रभोजनदानादि कुर्यात् ।। ।।इति भाद्रपदपूर्णिमानि·
र्णयः आश्विनी· आश्विनपौर्णमास्यां लक्ष्मीपूजानक्तव्रतरात्रिजागरादौ प्रदोषव्यापित्वेन तत्पूर्वविधौच रात्रिजागर
णस्यैव विशेषाच्च आश्विन्यां पौर्णमास्यां तु हरेर्जागरणं निशि कौमुदी नाम सा ख्याता कार्या विभूतये कौमुद्यां पूजयेल्ल
क्ष्मीमिंद्रमैरावतस्थितम् निशि जागरणं कृत्वा परं सुखमवाप्नुयात् इति कश्चित्पाठः अत्र च श्रीकामेन दिवा न
भोक्तव्यमिति विशेषविधिश्रवणात् रात्रिभोजनेन दोषः प्राहुर्विस्तरं हि किं प्रमाणं कामं दोषजनकं स्यादिति न्या
यविदः प्राहुः तत्र विशेषः आश्विन्यां पौर्णमास्यां निकुंभो बालकाशीनात् आयाति सेनया सार्द्धं युद्धं कर्तुं तदा
रणं तस्मात्तत्र नरैर्लोकैः स्वगेहस्य समीपतः शोधितव्यः प्रयत्नेन भूषितव्यश्च मंडनैः वेश्मानि भूषितव्यानि नानारं
गैर्विशेषतः सुसंतीर्णतलितैस्तु नरैर्भाव्यं सबालकैः दिवा तत्र न भोक्तव्यं मनुष्यैः श्रीविवेकिभिः स्त्रीवृद्धमूर्खबाले
भ्यो भोक्तव्यं पूजितैः सुरैः पूज्याश्च सकलेपत्रे स्वपाकाहारभिन्नयः हविर्देवतानैवेद्यं हव्यवाहनः यवाद
नयुतोपेतैस्तंडुलैस्तु समर्पितः संपूजितव्यः पूर्णेंदुः पयसा पायसेन च रुद्रः सभार्यः स्कंदश्च तथा नंदीश्वरो मुनिः गो
मद्भिः सुरभी पूज्या छागवह्निर्हुताशनः औरभ्र वह्निर्वरुणो गजर्विघ्नविनायकः पूज्यः साश्वोऽश्वैरेवं तोयपा विभव
विस्तरैः ततः पूज्यो निकुंभश्च सम्यक्तिलतंडुलैः सुगंधिभिर्घृतोपेतैः कासरादैश्च भूरिभिः कासरारव्योमहिषा
ख्यगुग्गुलुः प्राशनात् भोजयित्वाततो भोक्तव्यं मांसवर्जितमिति अस्यामेवाश्विनीपूर्णिमायां घृतपूर्णं सुवर्णपात्रं
दातव्यम् यथाह विष्णुः आश्विन्यामश्विनीगतेन चंद्रेण घृतपूर्णं भाजनं सुवर्णयुतं विप्राय दत्वा दीप्ताग्निर्भ

ॐ वं॰ प्र॰ शुक्लपंचदश्यां । मृगशिरसा समायुक्तायां चूर्णितलवणस्य सुवर्णनाभं प्रस्थमेकं च द्वादयेद्ब्राह्मणाय प्रतिपादयेत्
८३ अनेन कर्मणा रूपसौभाग्यभागभिजायत इत्यादि इति मार्गशीर्षपूर्णिमानि॰ अथ पौषी पौर्णमासी तस्यां पुष्य
र्क्षेण युक्तायामलक्ष्मीनाशनस्नानादि कार्यम् तदुक्तं ब्रह्मपुराणे इदं जगन्मुरारिलक्ष्मीन्यक्कमासीत्ततो हरिः
पुरंदरश्च सोमश्च तथा पुष्य बृहस्पती पंचैते पुष्ययोगेन पौर्णमास्यां तपोऽकरोत् अलंकृतं पुनश्चक्रुः सौभाग्यो
ऽस्य बलसिद्धिभिः तस्मान्नरैः पुष्ययोगे तत्र सौभाग्यवृद्धये गौरसर्षपकल्केन समालभ्याङ्गकान्तनुम् कृतस्नाने
ऽतः कार्यमलक्ष्मीनाशनं परम् उक्तं देवं जलपात्रे सौषधिपुनैतैर्मन्त्रैः स्नापयित्वा नवे वस्त्रे गृहीत्वा ध्यानेनतः
पुष्यर्क्षमंगलस्नानं धूपसद्भाल्पशोभितम् ततो नारायणं शक्रं देवं पुष्य बृहस्पती संपूज्य पुष्पधूपाद्यैर्नैवेद्यैश्च पृ
थक् पृथक् प्रशस्तैर्वैदिकैर्मन्त्रैः कृत्वा निहवनं शुभम् धनैर्विप्रांश्च संतर्प्य नैवेद्यैः स्वश्रणोभितान् ततः पुष्टि
करं दद्यं भोक्तव्यं घृतपायसं पुष्ययोगे तु कर्तव्यं राज्ञा स्नानं तु सर्वदा इति पौषपौर्णमासीनि॰ । अथ माघी पूर्णि
मा अस्यां मघायुक्तायां तिलैः श्राद्धं तिलपात्रादिदानं च कुर्यात् तत्र विष्णुः माघी मघायुतना चेत्तस्यां तिलैः
श्राद्धं कृत्वा पूतो भवतीभवतीति भविष्योत्तरेऽपि माघ्यां मघायुजितिलैः संतर्प्य पितृदेवताः तिलपात्राणि देया
नि तिलाः सपललौदनम् कर्पासदानमत्रैव तिलद्रानं तु शस्यते कंबलाजिनरत्नानि मोचको पापमोचको उपा
नहावन्नमत्रैव कपिलं सर्वकामदं यत्र तत्र वा स्नानं यत्तद्दानं विना नु हूयमिति भविष्योत्तरे च पौर्णमास्यां तु
यो माघे पूजयेद्विधिवच्छिवम् सोऽश्वमेधमवाप्येह विष्णुलोके महीयते अमावास्यां पितृपिंडादि कर्मणि पौर्ण
मासीनपायुग्मा विशेषो नास्ति कश्चन आषाढी कार्त्तिकी माघी वैशाखी च कृते च येत् तदनंतफलं प्रोक्तं स्ना
नदानजपादिकम् अत्र कामावैशुयच्छ्राद्धं यच्च दानं यथाविधि उपवासादिकं यच्च तदनंतफलं स्मृतं आषा

यथा तु एषा २

मत्स्योपुष्कर्केनेत्रो मनोहरः प्रदोषस्तोविधानेन नमोस्तु हरये पठेत् ब्राह्मणायाथयोग्याय दद्यात् क्षीरसागरम् कार्त्तिक्यां
काम्यवृषोत्सर्गश्च कार्यः तथा च भविष्योत्तरे कार्त्तिक्यां तु वृषोत्सर्गो विवाहः प्रशस्तः कार्यः कुरुकुलश्रेष्ठ हरेर्नी
राजनेतथा गजाश्वरथदानं च घृतधेन्वादयस्तथा प्रदेयाः पुष्पकृष्णाजिनाद्यास्तु सकलान्देवताइति कार्त्तिक्यां योवृषो
त्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् शैवं पदमवाप्नोति शिवव्रतमिदं स्मृतमिति ब्रह्मपुराणेपि नीलं च वृषभं दद्याच्च तत्
वेत्स्त्रीयुतम् सर्वस्य च परं रम्ये सर्वगंधसमन्वितं। सुवासं ब्राह्मणप्रमहाकांतानगनारणम् यावंति तस्य रोमाणि श
रीरे संति संख्यया तावद्युगसहस्राणि सूर्यवसतिमन्नरः पूजयित्वाननोविष्णुं रमयाभ्यानुलेपनैः भोक्तव्यं गोरस
प्रायं स्नानं वस्त्रं तिलेनतः कृत्तिकाहियोगेस्याम महत्वं ब्रह्मपुराणे आग्नेयं तु यदा ऋक्षं कार्त्तिक्यां भवति क्वचित् म
हती सा तिथिर्ज्ञेया स्नानदाने षु चोत्तमा यदा याम्यं तु भवति ऋक्षं तस्यां तिथौ क्वचित् तिथिः सापि महापुण्या मुनि
भिः परिकीर्तिता प्राजापत्यं यदा ऋक्षं तिथौ तस्यां नराधिप सा महाकार्त्तिकी प्रोक्ता देवानामपि दुर्लभा किं च पुण्या
महाकार्त्तिकी स्याज्जीवेंदोः कृत्तिकास्थयोः तथा विशाखास्य यदा भानुः कृत्तिकासु च चंद्रमाः स योगः पद्मको
नाम पुष्करेष्वतिदुर्लभ इति इयं च मन्वादिः तदुक्तम् आषाढी कार्त्तिकी यद्वदिति इति कार्त्तिकी पूर्णिमा नि°
अथ मार्गशीर्षपौर्णमास्यां चंद्रपूजा कार्या तदुक्तं ब्रह्मपुराणे वामनेन क्षितिं यद्वत्क्रमता त्रिभुवनत्रयम् अनस्
या [illegible] न्मज अंद्र स्त्वमनेनाभिषेचयन् पौर्णमास्यां तु तत्रान्ते पूजयेत्तत्र सर्वदा अन्नं कपुष्पैश्च धूपैश्च साज्यैस्तु पाय
स्याश्च दा राज्ञो दीपैश्च बलिभिर्होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः गोमयं च लवणं देयं तस्मिन्नहनि सर्वदा यस्माद्वै लव
णं चंद्रात् दृष्टं शापाद्विनिःसृतं मातामहसा च दुहिता संपूज्याश्च कुलांगनाः कौतीहस्पंभवेत्स्त्रीणां पूर्णेन्दोः पू
जनादिभिः अस्यामेव मृगशिरोनक्षत्रजकायां सुवर्णं च रितलवणदानं विष्णोरुक्तम् तथा मार्गशीर्ष

सं॰ प्र॰ सा ने होलिकादीपयितव्येत्यर्थः अथयदा परदिने पूर्णिमासार्द्धयामत्रयव्यापिनी प्रतिपच्च वृद्धिगामिनी तदा नत
१४ त्र होलिकादीपनं किंतु पूर्वविद्धायामेवोषसि भद्रापुच्छे नतु भद्रामुखे भविष्ये सार्द्धयामत्रयं राका द्वितीये दिवसे यदि प्र
तिपद्वर्द्धमाना तु तदा सा होलिका इति अस्मिन् श्लोके तदा सा होलिका स्मृतेति केचित् चतुर्थपादं पठं
ति तच्च निषिद्धम् निर्णयभास्करादिनिबंधेषु तथा पाठाभावात् तथाच सति प्रतिपदि दिवादीपने स्यात् तच्च
निषिद्धम् वन्हौ वन्हिं परित्यजेदिति वचनात् वन्हौ प्रतिपद्दिवन्हिदेवतत्वात् वन्हिं होलिकां परित्यजेत् संवत्स
रप्रदीपेव पदतो ज्वालिता होली द्विनीयाम भस्मवंदने भवेदिति पूर्वयं ... तदा बंधनदायः अस्तंगते दिवानाथे व
न्हो वा प्रोदये सति पुनर्भक्त्या पूजितसत्त्र भवेत् तथा प्रकारक इति उक्तं च दुर्वासा निशागमे तु पूज्येत होलिका सर्व
तो बुधैः न दिवा पूजयेद्धुण्ढां पूजिता दुःखदा भवेत् उत्तरार्णनिर्णयभास्करे राजमार्तण्डे ... संवत्सरस्य
दाहोयं कामदाहो मतांतरे होली ढौंढा निशाचार्यैः श्रूयंते निष्ठुरैकिभिः ... लिंगाकिते वीकैः क्रीडितं वा पिशाच
वत् तेर्जितं वत्सरं चावत्स एवं भूत नमो नमं भवि पूजानमस्कारप्रार्थनामंत्राः गते तु चारस समये वसंतस्य समागमे होलि
के त्वां चेयिष्यामि पूजनीयां द्विजैः सह अर्चिताद्भुतमाहात्म्ये विविसुनाद्यैकरेणाच इन्द्राद्यैर्लोकपालैश्च होलिके त्वां
नतावयम् शिशिरस्यांतके देवि वसंतमहनप्रिये आगता विविधानेन पूजां मे ह होलिके अत्र पाभयसंत्रस्तैः कृ
तां त्वं होलि कालिके कृते त्वं पाहि भूतेभ्यो धूलिसिंदूरवंदनैः यमपाशीत ... च्छिन्नतः कचित्।
स्पष्टा मातेव मे दोषान् स्फोटय त्वं हुताशके पे राभिर्मंत्रै नेमत्कृत्यादीप्य कुर्यात् प्रदक्षिणमिति भविष्योत्तरे युधिष्ठिर
राजानं प्रति पौरवाक्यम् अस्माकं हि गृहे कापि ढौंढा नाम्नी दुरा दासी दिवा रात्रौ समागत्य बालान्नः पीडयेद् बलात्
रक्षपादे उ केनापि मे बजैर्वा नराधिप मंत्रैः परमाचार्यैः सा धर्तुं न शक्यते रानत्ते सर्वमाख्यातं ढौंढायाश्चरितं १४
नि

ढीकार्त्तिकी माघी वैशाखी पूर्णिमा तथा पूर्वविद्धा प्रकुर्वीत नरकं प्रतिपद्यते स्नानदानस्नानादि विषयं तन्नु व्रत
विषयं युग्मादिवाक्यविरोधात् आषाढ्यामथ कार्त्तिक्यां माघ्यां पंचवा द्विजान् तर्पयेन्वित्तं पूर्वं तु तदक्षय्य
यमश्नुते श्राद्धं कृत्वा पुनस्त्रीन्वं च वा द्विजान्पायसेनैभोजयेत् तदक्षयफलं भवतीति कल्पतरुः इति माघीपूर्णि
मा नि०॥ ॥अथ फाल्गुनी पौर्णमासी नाम्ना होलिका प्रकाश्यते अत्र काम्यत्वेन विधिः सा तु सायान्हव्यापि
नी पूर्वविद्धा पूज्या अथ चोभयत्र व्यापिका न व्याप्तिश्चेत् तत्रैव दत्त्वा सायान्हे होलिकां कुर्यात्पूर्वाह्ने क्रीड
नं गवां दीपं दद्यात्प्रदोषे तु एष धर्मः सनातनः तथा निशागमे पूज्या होलिका सर्वदा बुधैः न दिवा
पूजयेत् ढुंढीं पूजिता दुःखदा सदा श्रावणी दुर्गनवमी दूर्वा चैव हुताशनी पूर्वविद्धैव कर्तव्येति पूर्वमे
वोक्तम् शिवरहस्ये पूर्वविद्धा तु कर्तव्या फाल्गुनी पूर्णिमा सदा श्रावणी हि शिवरात्रिश्च तथा च पराख्या दीपमालि
का पूर्वविद्धायामपि भद्रायां तु होलिकादीपनं भद्रायां तन्निषेधात् ब्रह्मपुराणे भद्रायां पौर्णमास्यां रात्रौ प्रदो
षे मुखे वापि वा होली प्रज्वाल्य कुर्वीत पिशाचानां महोत्सवं यदा रजनीमुखे भद्रा प्राप्ता तदा नैव मुख्यकालेन भद्रा
रात्रिशेषे तु कुर्वीत सोत्क्रमम् विष्ट्यां तु होलिकापूजा न तु विहिता क्वचित् अन्यच्च भद्रायां दीपिता होली राष्ट्रभंगं क
रोति च नगरस्य च नैव स्यात्तस्मात्तां परिवर्जयेत् स्मृत्यंतरेऽपि भद्रायां द्वे न कर्तव्ये श्रावणी फाल्गुनी तथा श्राव
णी नृपतिं हन्ति ग्रामं दहति फाल्गुनीति भविष्योत्तरे च राकायाम् ह्यथ दृश्यचंद्र दर्शयंति यदा तदा होलीभद्रावसा
ने च निशीथांते प्रदीपयेत् तथा च दिनार्धात्परतो यस्मात्फाल्गुनी पूर्णिमा यदा रात्रौ भद्रावसाने च होलि
कां तत्र दीपयेत् दिनार्धादिति परदिने दिनार्धात्परतो विद्यमानायां पूर्णिमायां पूर्वविद्धायामेव रात्रौ भद्राव।

सं०प्र० होलिकादीपनं कार्यम् अथ पूर्वेद्युःसमये दिने वा वृद्धिचतुर्दशी द्वितीयदिने प्रदोषसमये ग्रस्तोदितं पर्वं तदा पूर्वो

९५

द्विघटिकात्र यावत्प्रशस्ता रात्रिः रात्रिचतुर्थयामे विष्टिपुच्छे होलिका कार्येति द्वितीयदिने ग्रस्तोदितत्वेनानन्तरं प्रतिपत्सं
भवात् ग्रहणात्पूर्वं दिवा होलीज्वालननिषेधाच्च विष्टिपुच्छस्य च सर्वककर्तृत्वदर्शनाच्च यथाह लल्लः पृथि
व्यां यानि कर्माणि शुभानि अशुभानि च तानि सर्वाणि सिद्ध्यन्ति भद्रापुच्छे न संशयः इति फाल्गुनपूर्णिमानिर्ण
यः अथ चैत्रादिपौर्णमासीषु चित्रादिषु तेषु चंद्रबृहस्पती यदि स्यातां तदा ता महाचैत्र्यादयः प्रोक्ताः तदुक्तं ग
र्गैः चैत्रादिपूर्णमासीषु गर्गैरुक्तमिदं वचः मासनक्षत्रयोगे चेद्चंद्रः संपूर्णमंडलः गुरुणा सह संयोगे सा
तिथिर्महती स्मृता इति चैत्रपौर्णमास्यां चित्रानक्षत्रे चंद्रगुरू चेत्स्यातां तदा महाचैत्रीयं मान्या तथान्यापि आषा
ढे पूर्वाषाढा वा भाद्रे च पूर्वाभाद्रपदा वा फाल्गुने उत्तराफाल्गुनी न वा यदा तौ स्यातां तदा महाषाढी महाभाद्रप
दी महाफाल्गुनीत्येव सर्वत्र मासनक्षत्रसमित्यन्यत्सुगमम् संपूर्णमंडल इति पूर्णिमायामेव प्रोक्तम् गौता
सुच एकराशिस्थितौ स्यातां यदा गुरुनिशाकरौ सा पौर्णमासी महती सर्वपापहरा स्मृतेति ज्येष्ठपूर्णिमा
यां तु विशेषमुक्तो गार्ग्यैः रोहिण्यां शशी चेव प्राजापत्ये रवि स्तथा पूर्णिमा ज्येष्ठमासस्य महाज्येष्ठी प्रकीर्तिता इ
ति महापुण्या कार्तिकी स्यात् जीवेंद्वोः कृत्तिकास्थयोः मघास्थयोस्तु जीवेंद्वोर्माघी माघी निकथ्यते कृत्तिका च य
दा रूढं कार्तिकां भवति क्वचित् महती सा तिथिर्ज्ञेया स्नानदानादिषूत्तमः ब्राह्मे यदा यामंते भवति स्व।
दौ तस्यां तिथौ क्वचित् तिथिः सापि महापुण्या महती परिकीर्तिता याम्ये भरणी प्राजापत्ये वा रोहिणी माघपौ
र्णमास्यां विशेषमाह गार्ग्यः मेषराशौ यदा शौरिः सिंहे चंद्रबृहस्पती भास्करः श्रवणे चैव महामाघी च सा
स्मृतेति गार्ग्य एवात्र देशविशेषेणापि स्नानादौ पुण्यातिशयमाह स्थाने पुष्करादर्शायत्रे ता शालग्रामादि नामसु

महत् इति पौरवचः श्रुत्वा राजा पृष्टोथ नारदः नारद उवाच सांप्रतं कथयिष्यामि येनोपायेन हन्यते अद्य पंचदशी शुक्ला फाल्गुनस्य नराधिप शीतकालो विनिःक्रांतो प्रातर्ग्रीष्मो भविष्यति अभयप्रदानं लोकानां दीयतां पुरुषोत्तम यथा निःशंकिता लोका रमंति च हसंति च दारुजानि च खड्गानि गृहीत्वा बालका रणोत्सुकाः योधा इव विनिष्क्रांता शिशवः संप्रहर्षिताः संचयं शुष्ककाष्ठानामुपलानां च कारयेत् तत्राग्निं विधिवद्धुत्वा रक्षोघ्नैर्मंत्रविस्तरैः ततः किलकिलाशब्दैस्तालशब्दैर्मनोरमैः तमग्निं त्रिः परिक्रम्य गायंतु च हसंतु च जल्पंतु स्वेच्छया लोका निःशंका यस्य यन्मतं तेन शब्देन सा पापा होमेन च निराकृता अदृष्टघातैर्डिंभानां राक्षसी क्षयमेष्यति ततः प्रभृति लोके स्मिन् होलिका ख्यातिमागता सर्वदुष्टापहो होमः सर्वरोगोपशांतिदः क्रियते स्यां द्विजैः पार्थ तेन सा होलिका स्मृता सर्वसारा तिथिश्चेयं पौर्णमासी युधिष्ठिर सारत्वात्कल्पितेयं परमानंददायिनी अस्यां निशागमे पार्थ संरक्ष्याः शिशवो गृहे गोमयेनोपलिप्ते च सचतुष्के गृहांगणे आकारयेच्छिशुप्रायान् खड्गव्यग्रकरान्नरान् ते स्वकाष्ठैः (काष्ठ) संस्पृशंतो हास्यकरैः शिशून् रक्षंति तेभ्यो दातव्यं गुडपक्वान्नमेव च एवं ढुंढेनिया तस्याः सदोषः प्रशमं व्रजेत् बालानां रक्षणं कार्यं तस्मात्तस्मिन्निशागमे इति तत्राग्निं विधिवत्स्थापयेति आधारावाज्यभागौ ॐ प्रजापतये ॐ इंद्राय ॐ अग्नये ॐ सोमाय स्वाहा इत्यादि सर्वाहुतीः कृत्वा स्वगृह्योक्तविहितैः रक्षोघ्नमंत्रैः ॐ रक्षोहणं वलगहनमित्यादिभिर्हुत्वा संस्रवप्राशनांतं विधाय पूजां नमस्कारं प्रार्थनां च कृत्वा होलिकां दीपयेत् ततस्त्रिः प्रदक्षिणीकुर्यात् एतद्विधिवत् इति पदाच्च लभ्यते पूजानमस्कारमंत्रा लिखिताः पूर्वम् सर्वसारतिथिरित्यस्या माहात्म्यं संवत्सरादित्वात् तथा च श्रुतिः संवत्सरस्यैषा प्रथमा रात्रिर्यत्फाल्गुनी पौर्णमासीति अत्र दिवोदासेन विशेष उक्तः फाल्गुनी पूर्णिमा मन्वादिरपि अत्र चेच्चंद्रोपरागः स्याद्वा ग्रहणं दर्वाग निशि निर्विघ्नं पूर्णिमायां

ति। कृत्यान्यकार्येषु अमावास्या प्रतिपद्युता मान्या इति विधिनिषेधवाक्यार्थः। अत्रामावास्या तु दिनद्वये चेत् त-
दा भूतविद्धाऽपराह्णव्यापिनी सा न भिग्राह्या निरग्निभिरन्यैश्च कुतपकालव्यापिनी प्रतिपद्युता अमान्या एत-
न्निर्णयस्तु श्राद्धोल्लासे वक्ष्यते तथा हलिभिः पि कुतपकालव्यापिनी ग्राह्या दिनद्वयेऽपि चतुर्दशी चेत् तर्हि पूर्ववि-
द्धा ग्राह्या उक्तं च सिनीवाली द्विजैर्ग्राह्या साग्निकैः पितृकर्मणि स्त्रीभिः शूद्रैः कुहूः कार्या तथा चानग्निकैर्द्वि-
जैरिति ज्येष्ठमासामावास्यायां पूर्वविद्धायां वटसावित्रीव्रतं कार्यं तत्रायं विधिः ज्येष्ठकृष्णत्रयोदशीमार-
भ्य त्रिरात्रोपोषिता नारी अशक्ता चेत्त्रयोदश्यां नक्तं चतुर्दश्यामयाचितं अमावास्यायामुपोषिता कस्मिं-
श्चित्पात्रे प्रस्थमात्रं वालुकां वायवदिक्षु अन्यमादाय तस्याः पतिव्रताः ... नेवेशपात्रे स्वशक्त्या निर्मि-
तां सौवर्णीं वा राजतीं मृण्मयीं सावित्रीं पुनितां स्थाप्य वटमूले कृत्वा ब्राह्मणाय दद्यात् नवपत्रार्थं।
नाम् पूजामंत्राः सत्यवते नमः पतिव्रताय ... श्रीसावित्रीं वैधव्यव्याधिनाशोद्येन मः वटपूजा
मंत्रः श्रीमते वटवृक्षाय नमो ... सर्वार्थफलदानाय व्याधिवैधव्यविच्छिदे ततः पूजां नेक-
धा श्रोतव्या इति वर्षवृद्ध्यर्थं ब्रह्मविधिः पूजामेव ब्रह्मलामावास्या अस्यां फलानां सुभगा पूज्यते ततः प्रथ-
मे निंबपूजा द्वितीये मधूकस्य तृतीये आम्रस्य चतुर्थे वटस्य एवं वर्षचतुष्टयं क्रमेण व्रतं विधायोद्याप-
नं कारयेत् उद्यापने षोडश कर्करकादीयं तेन ... कचतुष्टयं ... कृत्वा निंबफले विशे-
षः षोडश सुभगाभ्यो दीयंते तथा वस्त्रचतुष्टयं दक्षिणामिष्टं ... लक्षणां भोजयेत् इति अस्मिन् व्रते अमावा-
स्या मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या अहर्द्वयेऽपि संभवे पूर्वविद्धैव मान्येति ... यदि चेदिवोदाहरति ... वा काम-
मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या वटसावित्रिकाखिलैः चतुर्दशी दिनद्वयेऽपि चेत् तदापि पूर्वविद्धैव किंच वटसावि-

महाचैत्र्यादयः पुण्यास्तत्र स्नानादिकर्मसु आदिशब्दाच्छ्राद्धादिष्वपि तदुक्तम् महामाघी प्रयागे तु नैमिषे।
फाल्गुनी तथा शालग्रामे महावैशाखी कृताः स्युः उत्पलहेतवः गंगाद्वारे तु वैशाखी ज्यैष्ठी च पुरुषोत्तमे आषाढी
वैकन्तपल्लके केदारे श्रावणी तथा बदर्यां प्रौष्ठपदी च कुब्जाम्रे तु महाश्विनी पुष्करे कार्त्तिकी पुण्या कुब्जेमा
र्गशिरी तथा अयोध्यायां महापौषी कृताः स्युः सुमहाफला इति आन्ध्रमासादिव्यतिरिक्तस्थलेष्वपि कृतं म
हाचैत्र्यादिषु स्नानाद्यनेन फलदं भवति तदाह पुनरत्रापि वेलासु दानेश्चाद्यम्पौषणाम् महानद्यादिती
र्थेषु स्नानं च देवतार्चनम् अनन्तफलदं प्राहुर्मन्वयो धर्मवेदिन इति राकानुमत्योर्लक्षणभेदः आद्ये।
स्नासेवद्यते अस्यां च विवाहयात्रोत्सवादिकार्यम् अत्र तिथिपतित्वेन चन्द्रमाः पूज्यः पर्वणि पर्वचेपो।
रितुक्तेः योगिनीसंमुखादहेशान्ताममनन्तकार्यम् तैलमांसादिवर्ज्यम् पूर्णिमानिवारे विरुद्धा गुरुवा
रे सिद्धा ।। ।। दुर्गाद्युपाध्यायपराभिधस्य पुत्रेण श्रीचंद्रमसा कृतेऽस्मिन् चंद्रप्रकाशे सुनिबंधमौलो
विनिर्णयोभूदिह पूर्णिमायाः ।। अथामावास्याप्रकाशने अमावास्या चोपवासादिषु प्रतिपद्युक्ता ग्रा
ह्या प्रतिपद्यप्यमावास्या इति युग्मविधानात् यमः भूतप्रयोगेऽपि सहस्र मीत्येयादर्शः कुक्षपदेवयो दृष्टी रा।
ताः पर्युताः पूज्याः परः पूर्वभूतात्मयोरिति भूतविद्धाप्यमावास्या न ग्राह्या कुहूदित्युपाव उत्तरोत्तरविद्धास्ताः
कर्त्तव्याः कालकौमुदि नानागविद्धेत्यादिवाक्ये पंचम्यादयः व्रतपुराणे एकादशपर्णीवर्ज्ये अमावा
स्या च तुर्दशी तृतीया पूर्वविद्धा वतोपोष्याः परेत्रितेति चतुर्दशीयोरोमासी पितुः सांवत्सरदिनमित्या
दिनारदीये तदेनत्सावित्रीव्रतपरम् स्कंदपुराणे भूतविद्धा न कर्तव्यादर्शः पूर्णोकदाचन वर्जयित्वा तु
निश्रेष्ठसावित्रीव्रतमुत्तममिति उल्काच्योदशीसंग्रामानापोष्याः परसंयुताः इति च अतो वटसावित्रीव्रतम्

महाचैत्र्यादयः पुण्यास्तत्र स्नानादिकर्मसु आदिशब्दाच्छ्राद्धादिष्वपि तदुक्तम् महामाघी प्रयागे तु नैमिषे।
फाल्गुनी तथा शालग्रामे महाचैत्री कृता सुखः उपलब्धेतवः गंगाद्वारे तु वैशाखी ज्येष्ठी च पुरुषोत्तमे आषाढी
वै कनखले केदारे श्रावणी तथा बदर्यां प्रौष्ठपदी च कुब्जाद्रे तु महाश्विनी पुष्करे कार्त्तिकी पुण्या कुब्जे मा
र्गशिरी तथा अयोध्यायां महापौषी कृता सुखला महाफला इति शालग्रामादि व्यतिरिक्तस्थलेष्वपि कृते म
हाचैत्र्यादिषु स्नानाद्यनंतफलदं भवति तदाह इतरत्रापि चैतासु दानं श्राद्धमुपोषणम् महानद्यादि ती
र्थेषु स्नानं च देवतार्चनम् अनंतफलदं प्रोक्तं मुनयो धर्मवेदिन इति राकानुमत्योर्लक्षणभेदः श्राद्धे।
ह्रासे वर्द्धने अस्यां च विवाहयात्रोत्सवादिकार्यम् अत्र तिथिपतित्वेन चंद्रमाः पूज्यः पर्वणि पर्व च पौ।
र्णिमोक्तेः योगिनी सांमुख्यादग्रेशान्यां गमनेन कार्यम् तैलमांसादि वर्ज्यम् पूर्णिमा शनिवारे विरुद्धा गुरुवा
रे सिद्धा॥ ॥दुर्गोदयोपाध्यायपराभिधस्य पौत्रेण श्रीचंद्रमसा कृते तस्मिन् चंद्रप्रकाशे सुनिबंधमौलौ
विनिर्णयो भूदिह पूर्णिमायाः ॥ अथामावास्या प्रकाश्यते अमावास्या चोपवासादिषु प्रतिपद्युक्ता ग्रा
ह्या प्रतिपद्युग्ममावास्या इति युग्मविधानात् पद्मपुराणेपि ब्रह्मस्वमीजेयादर्शः कृष्णपक्षे त्रयोदशी ना।
नाः पर्युताः पूज्याः पराः पूर्वभृतास्तथा इति भूतविद्धाप्यमावास्या न ग्राह्या मुनिपुंगव उत्तरोत्तरविद्धास्तोः
कर्त्तव्याः काठकस्मृतिः नागविद्धे स्यादिवा कोप्यक्रः पंचम्यादयः ब्रह्मपुराणे एकादश्यष्टमी षष्ठी अमावा
स्या चतुर्दशी तृतीया पूर्वविद्धा च नात्र पोष्याः परेहनीति चतुर्दशी यो लोमासी पितृः सांवत्सरदिने मिन्या
दिनार्द्धे ये तदेनत्सावित्रीव्रतपरम् स्कंदपुराणे भूतविद्धा न कर्तव्या दर्शः पूर्णो कदाचन वर्जयित्वा मु
निश्रेष्ठ सावित्रीव्रतमुत्तममिति अत्रात्रयोदशी रंभानापोष्याः परसंयुता इति च अतो वटसावित्रीव्रतव्य